

УДК 376.091-056.24](045)

DOI <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.3.22>

Максим СКОЧКО

доктор філософії, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 2, м. Умань, Черкаська обл., Україна, 20300
ORCID: 0000-0003-2342-3834

Бібліографічний опис статті: Скочко, М. (2024). Організація надання корекційно-розвиткових послуг дітям з інвалідністю у закладах освіти. *Ввічливість. Humanitas*, 3, 154–159, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.3.22>

ОРГАНІЗАЦІЯ НАДАННЯ КОРЕКЦІЙНО-РОЗВИТКОВИХ ПОСЛУГ ДІТЯМ З ІНВАЛІДНІСТЮ У ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті проаналізовано виклики, що постають перед закладами освіти під час здійснення інклюзивного навчання. Розкрити особливості організації надання освітніх послуг дітям з інвалідністю. За останні роки в освітньому середовищі України відбувся значний прогрес щодо реалізації права на освіту дітей з інвалідністю, яким гарантовано доступ до освіти на всіх освітніх етапах нарівні з іншими дітьми. Розробляються систематичні кроки для створення належних умов доступності, забезпечення необхідними засобами для навчання, введення окремих посад у закладах освіти тощо. Потреба глибокої перебудови системи освіти в Україні наразі зумовлена об'єктивними процесами трансформації нашого суспільства. З огляду на те, що сучасна система освіти має відповідати соціальним запитам як сьогодні, так і забезпечити якісно нове майбуття, доцільно розглянути ті процеси, які відбуваються тепер в нашому житті, а також що їх зумовило в минулому і як вони розгортатимуться надалі. Відповіді на ці запитання можуть стати підґрунтям до визначення прийнятних і раціональних кроків у розбудові нової системи освіти, що плекатиме молоде покоління для гідного життя у прийдешньому. Щорічне збільшення кількості дітей з інвалідністю, які охоплені інклюзивним навчанням, свідчить про те, що держава на правильному шляху. Отже, впровадження інклюзивної освіти складна, неоднозначна, багатоаспектна проблема, об'єднує у собі цілий ряд відносно самостійних наукових та прикладних напрямів, потребує розгляду та розробки нормативно-правових, психолого-педагогічних, програмно-змістових, соціально-психологічних засад. Перспективи подальших досліджень зазначеної проблеми вбачаємо у розробці навчальних програм, форм, методів навчання відповідно до потреб інклюзивної освіти.

Ключові слова: освітні послуги, діти з інвалідністю, освіта, інклюзія, інклюзивна освіта.

Максим СКОЧКО

PhD, Associate Professor of the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 2 Sadova str., Uman, Cherkassy region, Ukraine, 20300
ORCID: 0000-0003-2342-3834

To cite this article: Skochko, M. (2024). Organization for the provision of educational services to children with disabilities [Organization for the provision of educational services to children with disabilities]. *Vvichlyvist. Humanitas*, 3, 154–159, doi: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2024.3.22>

ORGANIZATION FOR THE PROVISION OF EDUCATIONAL SERVICES TO CHILDREN WITH DISABILITIES

The article analyzes the challenges faced by educational institutions during the implementation of inclusive education. To reveal the peculiarities of the organization of providing educational services to children with disabilities. In recent years, significant progress has been made in the educational environment of Ukraine regarding the realization of the right to education of children with disabilities, who are guaranteed access to education at all educational stages on an equal basis with other children. Systematic steps are being developed to create proper accessibility conditions, provide the necessary means for learning, introduce individual positions in educational institutions, etc. The need for deep restructuring of the education system in Ukraine is currently determined by the objective processes of transformation of our society. Given the fact that the modern education system must meet the social demands of both the present and ensure a qualitatively new future, it is appropriate to consider the processes that are taking place now in our lives, as well as what caused them in the past and how they will unfold in the future. The answers to these questions

can become the basis for determining acceptable and rational steps in building a new education system that will nurture the young generation for a decent life in the future. The annual increase in the number of children with disabilities who are covered by inclusive education shows that the state is on the right track. Therefore, the implementation of inclusive education is a complex, ambiguous, multifaceted problem, which unites a number of relatively independent scientific and applied directions, and requires consideration and development of normative-legal, psychological-pedagogical, programmatic-content, social-psychological principles. We see the prospects for further research of this problem in the development of educational programs, forms, and teaching methods in accordance with the needs of inclusive education.

Key words: educational services, children with disabilities, education, inclusion, inclusive education.

Актуальність проблеми. За останні роки в освітньому середовищі України відбувся значний прогрес щодо реалізації права на освіту дітей з інвалідністю, яким гарантовано доступ до освіти на всіх освітніх етапах нарівні з іншими дітьми. Розробляються систематичні кроки для створення належних умов доступності, забезпечення необхідними засобами для навчання, введення окремих посад у закладах освіти тощо. Щорічне збільшення кількості дітей з інвалідністю, які охоплені інклюзивним навчанням, свідчить про те, що держава на правильному шляху.

В сучасному світі захист дітей, забезпечення рівних можливостей та реалізації прав на освіту набуває пріоритетності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інклюзивної освіти висвітлена у працях А. Колупаєвої (Колупаєва, Таранченко, 2016), О. Таранченко (Таранченко, 2017) та ін.

Питання розвитку освіти дітей з інвалідністю в історико-педагогічному контексті досліджуються у працях сучасних багатьох українських науковців, зокрема О. Сухомлинської, О. Міхна, О. Петренко, В. Шевченка та ін. (Янченко, 2022).

У працях зарубіжних авторів D. Armstrong, F. Armstrong, H. M. Levin, D. Mitchel, D. L. Ryndak, A. D., A. Sander, A. D. Treherne, L. Jackson досліджується проблема визначення сутності поняття «інклюзивна освіта» (Гевко, 2018).

Протягом останнього десятиліття вітчизняні науковці, зокрема В. Бондар, А. Колупаєва, Т. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Столярченко, А. Шевчук, О. Савченко та ін. присвячують свої праці дослідженням проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, їх реабілітації та соціалізації до суспільних норм (Гевко, 2018).

Як бачимо, науковий інтерес до вивчення сучасних освітніх послуг дітям з інвалідністю

є достатньо високий. Водночас, на нашу думку, більшого вивчення потребує питання дослідження труднощів, бар'єрів, які перешкоджають розвитку таких послуг.

Мета статті. Розкрити особливості організації надання освітніх послуг дітям з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Потреба глибинної перебудови системи освіти в Україні наразі зумовлена об'єктивними процесами трансформації нашого суспільства. З огляду на те, що сучасна система освіти має відповідати соціальним запитам як сьогодення, так і забезпечити якісно нове майбуття, доцільно розглянути ті процеси, які відбуваються тепер в нашому житті, а також що їх зумовило в минулому і як вони розгортаються надалі. Відповіді на ці запитання можуть стати підґрунтям до визначення прийнятних і раціональних кроків у розбудові нової системи освіти, що плекатиме молоде покоління для гідного життя у прийдешньому (Колупаєва, Таранченко, 2016).

Інклюзія потребує змін на всіх рівнях освіти, оскільки це – особлива система навчання, яка охоплює весь різноманітний контингент учнів та диференціює освітній процес, відповідаючи на потреби учнів усіх груп та категорій. Інклюзію в освіті можна розглядати як один із багатьох аспектів інклюзії в суспільстві взагалі (Лавріненко, 2023).

Інклюзивну освіту розглядають як систему освітніх послуг, яка базується на принципі забезпечення основного права дитини на освіту та отримувати освітні послуги за місцем проживання, в тому числі дітей з ООП в умовах закладу освіти, то вона передбачає створення такого освітнього середовища, яке відповідатиме потребам та можливостям кожної дитини (Самойленко, Левун, 2023).

Інклюзивне навчання охоплює всіх дітей. Зовсім недавно інклюзивне навчання сприймалося для більшості і батьків, і педагогів як включення дітей з особливостями. З кожним

днем ситуація змінюється. На сьогодні освітні заклади та їх працівники створюють свою унікальну систему надання освітніх послуг дітям з різними потребами, уже мають корисний досвід роботи та організації такого середовища і, тісно працюючи з батьками, активізують та залучають їх до цих процесів (Самойленко, Левун, 2023).

Інклюзивна освіта сьогодні з повним правом може вважатися одним із пріоритетів державної освітньої політики України. Перехід до неї зумовлений вже тим, що наша країна ратифікувала Конвенції ООН в області прав дітей та прав інвалідів (Адаптована конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами, 2006).

Для забезпечення права на якісну освіту дітей міжнародна практика пропонує дітям з інвалідністю широкий вибір доступних форм здобуття освіти: індивідуальну, дистанційну, екстернатну, «школи консультаційних класів», «школи другого шансу», «вечірні школи», а також «включені» («інклюзивні») форми навчання. Останні дають змогу дітям з інвалідністю навчатися спільно зі своїми здоровими ровесниками, що ефективно впливає на рівень їхньої соціалізації (Гевко, 2018).

Інклюзивна освіта – це комплексний процес забезпечення рівного доступу до якісного навчання шляхом організації діяльності в освітніх установах на основі застосування особистісно-орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей. Визначення оптимальних шляхів і засобів впровадження інклюзивного навчання базується на основі відповідного нормативно-правового, навчально-методичного, кадрового, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення (Данілавічюте, 2012).

На користь інклюзивної освіти в Україні та за кордоном вироблено чимало теоретичного і практичного матеріалу. За інклюзивну освіту, в першу чергу, активно виступають самі батьки дітей із інвалідністю, а також громадські та благодійні організації, які мають дотичний профіль діяльності. Досвід європейської інклюзії, що вже має позаду десятиліття успішних напрацювань, говорить сам за себе, адже показує неабияку перспективність та успішність такого навчально-розвивального напрямку (Гевко, 2018).

На сьогодні освіта в Україні має складну, розгалужену й диференційовану систему

навчально-виховних (корекційних) закладів, реабілітаційних і медико-педагогічних центрів, навчально-виховних комплексів, спеціальних (корекційних) класів при середніх закладах освіти тощо. Розвиток системи освіти спрямований на подальшу диференціацію і вдосконалення діючої мережі корекційних закладів, відкриття нових типів закладів, у яких надаватиметься комплексна допомога й підтримка дітям із особливими потребами, а також із залученням цих дітей в загальноосвітню школу» (Гевко, 2018).

Законодавство України визначає інклюзивне навчання як систему освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, урахування багатоманітності людини, ефективного залучення до освітнього процесу всіх його учасників (Закон України «Про освіту», 2017). Для успішної його організації потрібно створити інклюзивне освітнє середовище, що максимально враховуватиме потреби та можливості осіб із ООП (Шевчук, 2021).

Інклюзивна освіта як забезпечення права на рівний доступ до якісної освіти всіх дітей набуває все більшого значення і розвитку в Україні. Це пов'язано з багатьма чинниками: із збільшенням кількості дітей з особливими потребами, активністю батьків щодо забезпечення можливості для їхніх дітей навчатися в закладах освіти разом зі своїми однолітками та проживати в сім'ї, діяльністю громадських організацій, міжнародними зобов'язаннями держави, що зумовлюють відповідну державну політику тощо (Пименова, 2020).

Інклюзивна освіта визначає ступінь розвитку суспільства, у якому ми живемо. А це – рівень підтримки один одного, рівень гуманності і толерантності в ставленні до «не таких, як ти сам». Проте інклюзивна освіта не ставить за мету зробити всіх однаковими. Інклюзивна освіта в широкому розумінні передбачає створення рівних можливостей для всіх осіб з особливими потребами і забезпечення їх успіху в освітньому процесі та подальшому житті (Пименова, 2020).

Головний сенс процесу інклюзії можна позначити так: суспільство багатогранне у своєму соціальному вимірі. Тому всі мають можливості до самореалізації, а не залежності. Не хвороба створює обмеження діяльності, а умови

життя, які може запропонувати суспільство людям з особливими потребами (Пименова, 2020).

Сучасна інклюзивна школа – заклад освіти, який забезпечує інклюзивну освіту як систему освітніх послуг, зокрема: адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи та форми навчання, використовує існуючі в громаді ресурси, залучає батьків, співпрацює з фахівцями для надання спеціальних послуг відповідно до різних освітніх потреб дітей, створює позитивний клімат в шкільному середовищі. Не дивлячись на те, що інклюзивні школи забезпечують сприятливі умови для досягнення рівних можливостей і повної участі, для їх ефективної діяльності необхідні спільні зусилля не лише з боку вчителів та персоналу школи, а й ровесників, батьків, членів родин. Тому серед основних принципів діяльності інклюзивної школи в умовах сьогодення виділимо наступні (Лавріненко, 2023):

- усі діти мають навчатися разом у всіх випадках, коли це виявляється можливим, незважаючи на певні труднощі чи відмінності, що існують між ними;

- школи мають визнавати і враховувати різноманітні потреби своїх учнів шляхом узгодження різних видів і темпів навчання;

- забезпечення якісної освіти для всіх шляхом розробки відповідних навчальних планів, прийняття організаційних заходів, розробки стратегії викладання, використання ресурсів та партнерських зв'язків зі своїми громадами;

- діти з особливими освітніми потребами мають отримувати будь-яку додаткову допомогу, яка може знадобитися їм для забезпечення успішності процесу навчання;

- вони є найбільш ефективним засобом, який гарантує солідарність, співучасть, взаємоповагу, розуміння між дітьми з особливими потребами та їхніми ровесниками (Лавріненко, 2023).

Інклюзія передбачає пристосування закладів освіти та їх загальної освітньої філософії й політики до потреб усіх дітей – як обдарованих, так і тих, котрі мають особливі потреби. Інклюзія потребує змін на всіх рівнях освіти, оскільки це – особлива система навчання, яка охоплює весь різноманітний контингент дітей і диференціює освітній процес, відповідаючи на потреби всіх груп і категорій (Кравчинська, 2017).

Інклюзивне навчання в умовах Нової української школи – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципах недискримінації, врахування багатоманітності людини, ефективного залучення та включення до освітнього процесу всіх його учасників (Лавріненко, 2023).

Інклюзивний підхід до навчання передбачає створення таких умов, за яких усі учні мають однаковий доступ до освіти, у тому числі діти з особливими освітніми потребами, які навчаються у загальноосвітніх школах. Також усі учні мають можливість отримати досвід, знання, які сприяють подоланню упереджень й дискримінації та сприяють формуванню позитивного ставлення до тих, хто «відрізняється» (Лавріненко, 2023).

Нагальними в умовах Нової української школи постають завдання інклюзивної освіти зокрема, організація освітнього процесу, який би задовольняв потреби всіх дітей; розроблення системи надання спеціальних освітніх і фахових послуг для дітей з особливими освітніми потребами; створення позитивного клімату в шкільному середовищі та поза його межами (Лавріненко, 2023).

Якість освітнього процесу значною мірою визначається тим, наскільки враховуються та реалізуються потенційні можливості навчання й розвитку кожної дитини, її індивідуальні особливості. Якими б не були фізичні чи психічні обмеження, у дитини завжди є резерви для розвитку, використання яких може суттєво поліпшити якість її життя. Більшість дітей з особливостями психофізичного розвитку може навчатися у загальноосвітніх школах за умови реалізації моделі інклюзивної освіти (Лавріненко, 2023).

Пріоритетними напрямами є сприяння соціальному, емоційному та когнітивному розвитку кожної дитини з тим, щоб вона відчувала себе неповторним, повноцінним учасником суспільного життя. А отже, складовими моделі інклюзивної освіти є: командний підхід, задоволення індивідуальних потреб дітей, співпраця з батьками, створення сприятливої атмосфери в дитячому колективі (Лавріненко, 2023).

Командний підхід. Запорукою успішної реалізації моделі інклюзивної освіти є ефективна співпраця вчителів, відповідних фахівців, батьків та учнів. Усі спеціалісти з проблем розвитку

дітей є важливими помічниками та партнерами вчителів (Лаврінченко, 2023).

Задоволення індивідуальних потреб дітей. До цієї складової інклюзивної освіти входять: розробка індивідуальних навчальних планів та реалізації завдань, визначених у них; проведення необхідних адаптацій та модифікацій (Лаврінченко, 2023).

Співпраця з батьками. Для успішної реалізації інклюзивних програм надзвичайно важлива ефективна співпраця педагогів і родин дітей з особливими освітніми потребами. Сучасна освітня філософія, зорієнтована на особистість дитини, ґрунтується на положенні, що батьки є її першими й головними вчителями. Дедалі більше педагогів з повагою ставляться до освітнього процесу, який відбувається вдома і будують свою роботу з урахуванням інтересів дітей та їхніх родин. Оскільки до закладів загальної середньої освіти почали залучати дітей з особливими освітніми потребами, постійна співпраця з їхніми сім'ями має ще більше значення (Лаврінченко, 2023).

Створення позитивної атмосфери в дитячому середовищі. У класах (школах), де навчаються учні з різними рівнями розвитку та здібностей, педагоги мають підтримувати один одного у застосуванні найефективніших стратегій навчання. Якщо у школі створено доброзичливу, невимушену атмосферу, якщо тут визнають унікальність кожного (і педагога, і учнів) та підтримують їх, це суттєво підвищує ефективність навчання (Лаврінченко, 2023).

Для виходу освіти на рівень розвинених країн світу необхідно створити нові форми організації освітньої діяльності, що ґрунтуються на адекватному прогнозуванні та швидкому реагуванні на ймовірні виклики, що постають

у мінливому сьогоденні. Ефективність реформування освітньої галузі, враховуючи досвід передових країн світу, залежить від комплексності суспільно-політичної та соціокультурної перебудови в державі; від заздалегідь продуманих та підготовлених засобів реалізації реформування (фінансових, кадрових, інфраструктурних та ін.), а також науково обґрунтованої та підтриманої усіма учасниками процесу концепції нововведень; від цілісності організації, методів і засобів навчального процесу тощо. Кожен з цих аспектів потребує виваженості, системності, покроковості відповідних заходів, оскільки їх хаотичність і зміна логіки їх слідування привносить хаотичність, деструктивність і категоричне неприйняття різними групами суб'єктів – учасників реформування (Колупаєва, Таранченко, 2016).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, впровадження інклюзивної освіти складна, неоднозначна, багатоаспектна проблема, об'єднує у собі цілий ряд відносно самостійних наукових та прикладних напрямів, потребує розгляду та розробки нормативно-правових, психолого-педагогічних, програмно-змістових, соціально-психологічних засад.

Перспективи подальших досліджень зазначеної проблеми вбачаємо у розробці навчальних програм, форм, методів навчання відповідно до потреб інклюзивної освіти.

У статті представлено напрацювання виконавців проекту, що фінансується Національним фондом досліджень України на тему «Дослідження розвитку соціально-реабілітаційних послуг для дітей з інвалідністю та їх сімей на рівні територіальних громад у воєнний та повоєнний періоди» (реєстраційний номер № 2022.01/0166).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адаптована конвенція ООН щодо осіб з особливими потребами. URL: www.osmhi.org/index.php?page=200&news=401&pages (Дата звернення: 25.06.2024).
2. Гевко І. В. Значення інноваційних технологій при здійсненні інклюзивної освіти. Педагогічний альманах: збірник Комунального вищого навчального закладу Херсонська академія неперервної освіти Херсонської обласної ради. Херсон, 2018. Випуск № 37. С. 236–240.
3. Гевко І. Інклюзивна освіта в Україні: сучасний стан та проблеми розвитку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64). С. 52–59. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13405/1/HFV%2016_Nevko.pdf (дата звернення: 25.06.2024).
4. Данілавічюте Е. А. Стратегії викладання в інклюзивному навчальному закладі: навчально-методичний посібник. К. : Видавнича група «А.С.К.», 2012. 287 с.
5. Колупаєва А. А., Таранченко О. М. Інклюзивна освіта: від основ до практики : монографія. Київ : ТОВ «АТОПОЛ», 2016. 152 с.

6. Кравчинська Т. С. Освіта дітей з особливими потребами. *Післядипломна освіта в Україні*. 2017. Т. 1. С. 77–80. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84274451.pdf> (дата звернення: 25.06.2024).
7. Лаврінченко Л. Інклюзивна освіта в умовах викликів нової української школи. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2023. Т. 174, № 18. С. 165–171.
8. Пименова Н. В. Інклюзивна освіта – одна із фундаментальних засад розвитку освіти в Україні. *Педагогічні обрії*. 2020. № 3-4 (111-112). С. 83–90. URL: <https://choippo.edu.ua/rar/PO3420.pdf> (дата звернення: 25.06.2024).
9. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 25.06.2024).
10. Самойленко М., Левун Н. Неперервність освіти для дітей з ооп як основа майбутніх успіхів. *Актуальні проблеми в системі освіти: загальноосвітній заклад середньої освіти – доуніверситетська підготовка – заклад вищої освіти*. 2023. № 3. С. 557–563. URL: <https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.17742> (дата звернення: 25.06.2024). <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/APSE/article/view/17742/25044>
11. Таранченко О. М. Ефективні технології викладання в інклюзивній школі. Початкова школа. 2017. № 5. С. 50–54.
12. Шевчук Г. Й. Інклюзивна освіта у вищій школі: виклики та перспективи. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2021. Т. 2, № 3. С. 151–157. URL: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.23> (дата звернення: 25.06.2024).
13. Янченко Т. В. Освіта дітей з інвалідністю: історико-педагогічний дискурс. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка*. 2022. Т. 173, № 17. С. 112–116.

REFERENCES:

1. Adaptovana konventsia OON shchodo osib z osoblyvymy potrebamy [Adapted UN convention on persons with special needs] Retrieved from: www.osmhi.org/index.php?page=200&news=401&pages [in Ukrainian].
2. Hevko, I. (2019). Inkliuzyvna osvita v Ukraini: suchasnyi stan ta problemy rozvytku [Inclusive education in Ukraine: current state and development problems]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky*. № 1 (64). S. 52–59. Retrieved from http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/13405/1/HFV%2016_Hevko.pdf [in Ukrainian].
3. Hevko, I. V. (2018). Znachennia innovatsiinykh tekhnolohii pry zdiisnenni inkliuzyvnoi osvity [The value of innovative technologies in the implementation of inclusive education]. *Pedahohichniy almanakh: zbirnyk Komunalnoho vyshchoho navchalnoho zakladu Khersonska akademii neperervnoi osvity Khersonskoi oblasnoi rady*. Kherson. Vypusk № 37. S. 236–240 [in Ukrainian].
4. Danilavichutiie, E. A. (2012). Stratehii vykladannia v inkliuzyvnomu navchalnomu zakladi [Teaching strategies in an inclusive educational institution]. *Navchalno-metodychnyi posibnyk*. K. : Vydavnycha hrupa «A.S.K.». 287 s. [in Ukrainian].
5. Kolupaieva, A. A. & Taranchenko, O. M. (2016). Inkliuzyvna osvita: vid osnov do praktyky [Inclusive education: from basics to practice]: *monohrafiia*. Kyiv : TOV «АТОPOL». 152 s [in Ukrainian].
6. Kravchynska, T. S. (2017). Osvita ditei z osoblyvymy potrebamy [Education of children with special needs]. *Pisliadyplomna osvita v Ukraini*. T. 1. S. 77–80. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/84274451.pdf> [in Ukrainian].
7. Lavrinenko, L. (2023). Inkliuzyvna osvita v umovakh vyklykiv novoi ukrainskoi shkoly [Inclusive education in the conditions of the challenges of the new Ukrainian school]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Chernihivskiy kolehium" imeni T. H. Shevchenka*. T. 174, № 18. S. 165–171 [in Ukrainian].
8. Pro osvitu : Zakon Ukrainy [On Education]: Law of Ukraine (No. 2145-VIII) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
9. Pymenova, N. V. (2020). Inkliuzyvna osvita – odna iz fundamentalnykh zasad rozvytku osvity v Ukraini [Inclusive education is one of the fundamental foundations of education development in Ukraine]. *Pedahohichni obrii*. № 3-4 (111-112). S. 83–90. Retrieved from <https://choippo.edu.ua/rar/PO3420.pdf>
10. Samoilenko ,M. & Levun, N. (2023). Neperervnist osvity dlia ditei z oop yak osnova maibutnikh uspikhiv [Continuity of education for children with disabilities as a basis for future success]. *Aktualni problemy v systemi osvity: zahalnoosvitnii zaklad serednoi osvity – douniversytetska pidhotovka – zaklad vyshchoi osvity*. № 3. S. 557–563. <https://doi.org/10.18372/2786-5487.1.17742>
11. Taranchenko, O. M. (2017). Efektyvni tekhnolohii vykladannia v inkliuzyvni shkoli [Effective teaching technologies in an inclusive school]. *Pochatkova shkola*. 2017. № 5. S. 50–54.
12. Shevchuk, H. Y. (2021). Inkliuzyvna osvita u vyshchii shkoli: vyklyky ta perspektyvy [Inclusive education in higher education: challenges and prospects]. *Akademichni studii. Seria «Pedagogika»*. T. 2, № 3. S. 151–157. <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.23>
13. Yanchenko, T. V. (2022). Osvita ditei z invalidnistiu: istoryko-pedahohichniy dyskurs [Education of children with disabilities: historical and pedagogical discourse]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Chernihivskiy kolehium" imeni T. H. Shevchenka*. T. 173, № 17. S. 112–116.